

Temps, ciutat i gènere: les polítiques urbanes del temps

Imma Quintana, Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP), Universitat Autònoma de Barcelona

1. Introducció

Aquest article, que és una síntesi dels principals resultats teòrics i empírics que configuren la meua tesi doctoral, té com a finalitat presentar, des d'una perspectiva de gènere, les polítiques urbanes del temps.¹ Aquestes intervencions, que han començat a posar en marxa els governs locals per tal de mitigar el conflicte temporal contemporani, esdevenen instruments innovadors en la mesura que incorporen la gestió dels usos del temps i la vida quotidiana en la política urbana i promouen intervencions orientades a garantir una distribució més justa i equitativa dels temps entre dones i homes.

Per tal d'aproximar-nos-hi i conèixer com s'estan configurant aquestes polítiques públiques a Catalunya he estructurat l'article en cinc apartats. En primer lloc presento quin és el problema de fons que explica per què els governs locals promouen polítiques urbanes del temps i, en aquest sentit, identifico les principals dimensions del conflicte temporal contemporani. En segon lloc, introduïxo des del punt de vista teòric les polítiques urbanes del temps com a mecanismes que articula el govern local per donar resposta a aquest conflicte. En tercer lloc, des d'una perspectiva normativa, conceptualitzo aquestes polítiques públiques identificant els principis orientadors que requereixen aquestes intervencions. En quart lloc, partint dels resultats de l'anàlisi empírica, presento els principals àmbits d'intervenció en què es concreten

les polítiques urbanes del temps i, en cinquè i darrer lloc, plantejo els reptes principals que ha d'afrontar el desplegament d'aquestes polítiques públiques.

2. Quin és l'abast del problema? Les dimensions del conflicte temporal contemporani des d'una perspectiva de gènere

L'anàlisi sociològica constata com el temps ha guanyat un significat nou en la societat postindustrial. El temps, però, no ha deixat mai d'estar present en la configuració de la vida quotidiana de les dones i els homes des de la industrialització. El que és significativament més rellevant en el moment actual és el fet que, malgrat el progrés assolit per les societats occidentals en els darrers anys, es detecta a les ciutats un malestar creixent referit a la vivència del temps quotidià.

Alguns sectors de la població manifesten insatisfacció pels ritmes de vida i els usos del temps que imposen les societats urbanes desenvolupades. Aquest malestar compartit, que expressen en major mesura les dones, és conseqüència de la forma com vivim els diversos temps, com organitzem la vida quotidiana, com establim les fronteres entre temps privat i temps públic i quin accés tenim a l'espai urbà, a la mobilitat i als diversos serveis públics i privats que ofereix la ciutat.

En el context urbà coexisteixen una multiplicitat de formes de vida que expressen diversos ritmes temporals que

fan emergir necessitats diferents d'organització del temps quotidià i d'ús de la ciutat. Noves demandes de temps i de serveis que estan clarament condicionades per diverses condicions de partida: el sexe, l'edat, la renda, la formació, el context social en què se socialitzen i viuen les persones i la procedència o ètnia, entre altres.

Per entendre tot l'abast que té aquest malestar creixent vinculat al temps propi en les societats urbanes, cal tenir presents les transformacions socials, econòmiques i culturals, que estan fent emergir nous valors sobre els usos del temps estretament vinculats al benestar individual. Per comprendre la desigual distribució dels usos del temps quotidià entre homes i dones cal conèixer quins són els factors que poden explicar més bé les principals dimensions del conflicte temporal contemporani. Abordar el problema social de fons intentant reflectir-lo en tota la seva complexitat permetrà entendre per què el temps re-emergeix com a valor social i esdevé un àmbit d'intervenció per al govern local.

1. La tesi doctoral, defensada el juny del 2009, que porta per títol "Explorant les polítiques urbanes del temps des d'una perspectiva de gènere", es va centrar teòricament i conceptualment en la interrelació dels conceptes de temps, gènere i espai local per explicar el conflicte temporal contemporani i en una anàlisi des les polítiques urbanes del temps a Europa. L'anàlisi empírica es va centrar en l'estudi de les polítiques urbanes del temps a Catalunya i va ser elaborada a partir de 3 estudis de cas (Castelldefels, Mataró i Vilafranca del Penedès) i d'una exploració de les experiències portades a terme en 32 municipis de més de 35.000 habitants.

a) Creixent individualització i fragmentació social

En primer lloc, val a dir que el conflicte temporal contemporani és complex i es pot explicar per diverses tendències de canvi social. Ens podem referir als processos d'individualització i fragmentació social en la mesura que estan promovent pràctiques temporals més plurals i diverses entre els ciutadans i les ciutadanes. En les societats occidentals contemporànies, el treball assalariat masculí propi de la societat industrial —a temps complert, per a tothom i per a tota la vida— ha deixat de ser una referència en la construcció de la identitat individual i social. Avui, a l'entorn de les transformacions en el mercat laboral es configura una ocupació que té una característica de precarietat molt significativa, com indiquen Bauman (2001 i 2002) i Beck (1992). Aquest nou context de canvi social afecta les relacions personals perquè les referències tradicionals de pertinença (treball, família, comunitat) són menys accessibles. La societat s'individualitza i s'atomitza i les formes bàsiques de relació social són cada vegada més inestables. L'autonomia, la independència i l'espai personal són els nous valors que prevalen en la societat contemporània, tal i com identifiquen Beck i Beck-Gernsheim (2003). El temps personal representa, doncs, una dimensió central en la construcció de la identitat pròpia. En aquest escenari de canvi ja no existeix un únic temps social sinó múltiples temps socials que corresponen a la pluralitat d'in-

dividus i d'institucions que configuren una societat complexa i fragmentada.

b) Impacte de les transformacions del mercat de treball en les relacions de gènere

En segon lloc, cal situar el conflicte temporal contemporani en el marc de la centralitat que exerceix el temps laboral en l'organització de la vida quotidiana. Els canvis produïts en el mercat laboral en els darrers decennis han transformat les estructures temporals dins i fora del treball mercantil i reclamen una nova organització social del temps. Des de l'adveniment de la societat industrial, el temps de treball mercantil ha representat el "temps fort" per excel·lència que estructurava els altres temps socials. Ha estat al voltant del temps de treball que s'ha organitzat tota la vida social. En la societat postindustrial el treball encara manté aquesta posició de centralitat, malgrat la pèrdua progressiva de referència social i subjectiva i la seva diversificació i fragmentació. Amb tot, el treball mercantil que durant segles havia estat el gran sincronitzador de la societat esdevé, al segle XXI, el gran desincronitzador.

Cal no oblidar que la centralitat exercida pel temps de treball mercantil en els darrers dos segles va anar acompanyada d'una divisió de rols de gènere, de tasques i d'espais. Aquesta divisió sexual del treball va promoure una sincronització dels temps per a la successió d'activitats que feia dependre els usos del temps fora del treball mercantil de l'or-

ganització dels horaris de treball i de les estructures domèstiques, al capdavant de les quals eren i continuen sent-hi les dones. Malgrat els canvis i les tendències descrites des de finals del segle XX, aquesta organització social del temps encara es manté en la nostra societat i en les nostres ciutats, i genera conflictes i tensions entre gèneres. Les dones viuen el conflicte temporal amb més intensitat i expressen demandes molt concretes de més temps propi i de redistribució dels temps domèstics i familiars per millorar la seva vida quotidiana.

D'altra banda, quan parlem del temps laboral, cal tenir present que des de finals dels anys vuitanta del segle XX les economies europees han posat en marxa processos de flexibilització que han promogut canvis en els temps de treball mercantil. Processos que, amb la finalitat de donar solució als problemes de competitivitat, d'atur i de conciliació de la vida laboral i familiar, no han estat neutrals des d'una perspectiva de gènere en la mesura que han suposat canvis en l'organització de la producció, en el temps de treball i en la forma de contractació, com assenyalen Carrasco *et al.* (2003). Els canvis en l'organització dels temps de treball (jornades extenses, jornades a temps parcial, jornades amb hores extraordinàries; temps no estables; treball de nit i caps de setmana; horaris no fixos) afecten els altres temps, les relacions socials i la vida quotidiana i generen problemes i tensions entre gèneres a l'hora de conciliar temps i espais, com ens indiquen

Boulin i Mückenberger (2002). D'altra banda, alteren la relació entre treball i no treball, erosionen les relacions socials i familiars i dificulten les activitats col·lectives. Tal i com subratlla Torns (2007), les noves formes d'organització del temps de treball accentuen encara més els rols de gènere. Es planteja un nou model basat en temps de treball diferenciats per a homes i dones, com a solució institucionalitzada per tal que elles puguin "conciliar" treball laboral i treball domèstic. Es manifesta, novament, com la desigualtat de gènere en el mercat de treball està absolutament lligada a les diferències de gènere en la distribució del temps en l'espai domèstic i familiar. Els canvis socials més rellevants en el mercat de treball poden explicar millor el malestar de les dones a l'entorn de l'ús del temps quotidià.

Des de finals dels anys seixanta del segle xx ha augmentat de forma significativa la taxa d'activitat femenina i el nombre de dones assalariades en els països occidentals.² Com indiquen Fernández i Tobío (2005), en comparació amb la majoria de països europeus, la incorporació de les dones al món laboral a Espanya es produeix tard —a partir dels anys setanta— però de forma accelerada.³ És, a més, un procés que té unes característiques específiques: el treball a temps parcial té una importància escassa, les polítiques socials i de suport a les famílies són limitades, els serveis per a la cura d'infants i persones dependents són insuficients i la participació dels homes en el treball

familiar i domèstic és molt reduïda. Les condicions laborals de les dones que accedeixen al mercat de treball amb la voluntat de quedar-s'hi evidencien trajectòries i situacions laborals inestables, sovint combinades amb períodes d'atur i d'inactivitat. Però el canvi més significatiu, seguint el fil de l'argumentació de Torns *et al.* (2007), és la major presència en l'activitat laboral de dones amb parella i fills i/o filles a càrrec seu. Un grup de dones que trenca amb el que havia estat el patró de participació de les dones adultes en el mercat laboral a tot Europa i que evidencia el creixement de les llars en les quals els dos membres de la parella són actius laboralment.

Aquesta nova realitat fa visible el concepte de doble presència: una major càrrega de treball femení que és la suma del treball laboral i del treball familiar i domèstic, en el marc del qual les dones continuen fent-se càrrec del treball domèstic i del treball de cura dels fills i/o filles i de les persones dependents. Les mares treballadores han de resoldre, de forma privada, informal i no sempre de manera satisfactòria, la contradicció entre els temps laborals i familiars. Les llars es converteixen en els amortidors de les pressions contradictòries entre tradició i modernitat i el cost emocional que representa la doble jornada configura, a la pràctica, una tercera jornada de treball per a les dones.⁴

Amb la incorporació massiva de les dones al mercat laboral s'evidencia

2. A Catalunya, com indiquen Torns *et al.* (2007), fins fa poc més de trenta anys la presència femenina en el mercat de treball era escassa. És a partir dels anys vuitanta del segle xx que es detecta un canvi de tendència, quan s'incorpora una nova generació de dones al mercat laboral amb una pauta d'ocupació masculina, que es caracteritza per la presència continuada i la dedicació exclusiva al mercat de treball durant tota la vida adulta (entre el 1985 i el 2005 la taxa d'activitat femenina a Catalunya ha passat del 31,9% al 50,1% —situant-se en la mitjana dels països de la UE-15— mentre que la taxa d'activitat masculina s'ha mantingut pràcticament invariable, pels volts del 70% durant aquestes dècades).

3. Amb tot, com indica Tobío (2001), quan es fa referència a la incorporació de les dones al mercat de treball no s'ha d'oblidar l'heterogeneïtat de classe del mateix col·lectiu femení. Cal reconèixer que les dones de classe obrera han estat presents en el mercat de treball des dels inicis de la industrialització. D'altra banda, les dones de l'àmbit rural han esdevingut el gruix del servei domèstic des de l'adveniment de la societat burgesa i urbana i les dones han estat i continuen essent les protagonistes de l'economia submergida.

4. Així ho argumenta Arlie Russell Hochschild (Hochschild, 1989) quan analitza les estratègies que desenvolupen les dones per fer front als dilemes, les tensions i els costos emocionals que genera la doble jornada i que es manifesten en les decisions i en conflictes en les parelles. En el nostre context, l'escassetat de recursos públics contrasta amb la varietat d'estratègies privades, generalment de caràcter informal, que les dones treballadores despleguen per fer possible la seva doble responsabilitat. Estratègies que consisteixen, sobretot, en processos de substitució i delegació de dones. Les àvies apareixen com a personatges clau per fer possible que les mares deleguen aquestes tasques en altres dones mitjançant els mecanismes de mercat formals i informals. Tot això es complementa amb altres tipus d'estratègies, com ara la simplificació de les tasques domèstiques, l'optimització de l'ús del temps, la disminució de les distàncies entre la casa, el treball i l'escola i, en algunes parelles joves, la participació dels homes en les tasques de cura i manteniment de la llar.

el rol d'“amortidores temporals” que aquestes han exercit històricament. Una funció indispensable socialment, poc visible i valorada, de reajustament dels temps quotidians vinculats al treball domèstic i a la família. Com afirma Nowotny (1992), les cultures del temps en les quals homes i dones han estat socialitzats xoquen cada vegada més. En la mesura que les fronteres entre públic i privat entren en tensió i, en la mesura que el temps abans privat envaeix l'esfera pública del temps professional, un conflicte que quedava relegat a l'àmbit privat emergeix ara com a conflicte polític en l'àmbit públic.

c) Transformacions en les estructures i les relacions familiars

Però el conflicte temporal també es pot explicar pels canvis que han tingut lloc en el si de les estructures familiars.⁵ Al llarg de les darreres dècades diverses transformacions socials han capgirat el concepte tradicional de família. Han aparegut noves formes familiars que han suposat noves formes d'organització dels temps i la quotidianitat.⁶ Avui, en les societats occidentals, coexisteixen una varietat d'estructures familiars que configuren els sistemes de vida i de relacions entre dones i homes. S'estenen formes de família més diversificades i menys institucionalitzades, que fan més complexa la disponibilitat de temps per a les diverses activitats de la vida quotidiana. Noves famílies que qüestionen una planificació i gestió dels temps pensada en les xarxes fami-

liars subsidiàries tradicionals perquè, malgrat les transformacions descrites i les noves necessitats que expressa el conjunt de les famílies, les polítiques estatals i autonòmiques continuen essent fortament familiaristes. El règim de benestar es continua recolzant en l'estructura familiar tradicional, per contrarestar la manca de polítiques socials.

Tots aquests canvis sociodemogràfics generen, doncs, una multiplicitat de demandes vinculades a nous temps individuals i socials que es manifesten en l'àmbit local i que també cal posar en relació i que es poden explicar per altres canvis socials de gran abast promoguts per processos econòmics i socials complexos.

d) Impacte de les noves tecnologies de la informació i la comunicació

En l'anàlisi de les dimensions del conflicte temporal contemporani cal fer referència, també, als efectes de la globalització econòmica i de les noves tecnologies de la informació en les formes de produir, consumir, gestionar, informar i pensar en les societats occidentals. Bona part del conflicte temporal contemporani també s'explica pels canvis que l'acceleració dels nous processos de producció i consum ha provocat en els ritmes de treball.

La mateixa acceleració del procés de globalització ha posat de manifest l'existència d'un “temps global”, temps menys regulats jeràrquicament que s'expressen arreu, quotidianament. La

mundialització de l'economia i la lògica de la circulació monetària imposen una altra concepció del temps a les ciutats, basada en la rapidesa i el funcionament de les ciutats 24 hores sobre 24. Com subratlla Laïdi (1997), es dibuixa un temps/espai planetari que transforma tant l'experiència col·lectiva del temps —tot va més de pressa, el moviment significa alguna cosa positiva i té valor— com de l'espai. Un temps/espai planetari que dissenya un nou mapa de la desigualtat basat en les posicions de poder i de decisió dels qui poden anar més ràpid i fins i tot moure's de forma àgil en l'espai. Aquest impuls vers el “temps real” que es basa en l'assimilació de la velocitat i l'eficiència es filtra

5. L'evolució de les estructures familiars a tot Europa es pot explicar per la incorporació massiva de les dones al mercat laboral. Però també s'ha de posar en relació amb altres processos demogràfics que han tingut lloc simultàniament, com ara l'augment de l'esperança de vida, la nupcialitat decreixent, l'increment de les taxes de divorci o la precarietat de les unions, així com la disminució de la taxa de fecunditat.

6. En el cas d'Espanya, com assenyalava Cea d'Ancona (2007), els canvis en les estructures familiars s'aproximen a les transformacions experimentades a la majoria de països europeus. Els matrimonis són menys nombrosos i menys estables i tenen lloc més tard, mentre que el nombre de naixements extramatrimonials augmenta a tot Europa. Les conseqüències més destacables són una acceleració en l'envelliment de la població, una atomització dels estils de vida, una reducció de la mida de les llars i un increment tant de les persones que viuen soles com de les llars monoparentals i monomarentals. Un conjunt de noves tendències que ha rebut el nom de “segona transició demogràfica” i que expressa, també, noves temporalitats.

del món de l'empresa al món social i polític. Cap àrea d'intervenció pública no resta al marge d'aquest procés i, en el marc de les ciutats, es tradueix en una forta pressió perquè totes les hores del dia, els set dies de la setmana, durant tot l'any, esdevinguin centres productius.

Igualment, els canvis que introdueixen les noves tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) modifiquen de forma immediata i visible la percepció humana del temps. En un món globalitzat, les TIC permeten anul·lar distàncies, llocs, temps i horaris. Faciliten informació, modifiquen substancialment les nostres pràctiques i els nostres comportaments. Creen noves formes de mobilitat, noves continuïtats entre món privat i professional, entre temps de treball mercantil i temps fora del treball. Faciliten la creació de sincronies que no requereixen presencialitat i fan créixer exponencialment les possibilitats de comunicació en temps real, al marge de l'espai. En aquest context, es difumina la frontera d'on comença i acaba el treball productiu. Es trenquen les fronteres entre el treball, el lleure, l'educació, la informació i es produeix una barreja de temps.

e) La configuració territorial de la ciutat i les noves pautes de mobilitat

En darrer lloc, cal fer referència a les transformacions viscudes pel mateix entorn urbà en els darrers anys. En aquest espai la vivència quotidiana compartida per moltes dones i homes és

la del “temps que vola”. Com assenyala Mandich (2005), hi ha una velocitat de fluxos, que existeix independentment dels individus, una velocitat ambiental que apareix com a element fort de la representació social del temps i que configura el nostre dia a dia, que se suma a la forta desincronització dels temps i que contribueix a construir els nostres ritmes temporals al mateix temps que intensifica el nostre malestar. D'altra banda, aquesta vivència del temps cal, també, posar-la en relació amb les noves pautes de mobilitat en el territori, que són conseqüència de les noves pràctiques econòmiques i socials apuntades. La dispersió de les activitats i els serveis en l'espai urbà ha tendit a generar en les ciutats una localització diferenciada i fragmentada de les funcions urbanes (espais residencials, espais de serveis, àrees comercials i de lleure, polígons industrials, entre altres) i, en conseqüència, s'ha produït una separació espacial i temporal entre les activitats diàries dels ciutadans i ciutadanes. Així doncs, la capacitat de participar en les activitats que ofereix l'entorn urbà està associada tant a la possibilitat real de mobilitat com a la garantia d'accessibilitat als serveis, ja siguin públics o privats.

El temps de la mobilitat, entès com el temps que les persones inverteixen en els desplaçaments quotidians, també s'ha transformat notablement. La nostra societat ha superat una mobilitat estretament associada a la noció d'itinerari residencial i d'itinerari professional, propi d'una etapa de produc-

ció fordista en què recorreguts i horaris eren fixos i reiteratius. Avui, les pautes de mobilitat són més complexes: hi ha una ampliació horària en el ritme de la ciutat (ampliació d'horaris comercials, de lleure i de serveis); s'incrementen els desplaçaments extralaborals (per atendre activitats de lleure i de consum); els desplaçaments ja no tenen exclusivament un caràcter radial, entre el centre i la perifèria, més aviat augmenten els desplaçaments orbitals que connecten perifèries entre si. Es manifesta, per tant, una mobilitat menys rígida, menys pautada i més repartida en l'entorn urbà i la difusió de les activitats i residències en els territoris fan molt divers l'origen d'aquesta mobilitat, com subratlla Miralles-Guasch (2006). Es detecta en l'entorn urbà una necessitat creixent d'accedir a diferents centralitats, ja siguin comercials, científiques, culturals, patrimonials, festives. Com assenyala Herve (2001), la mobilitat en les ciutats postindustrials és una funció urbana dotada de valor i de significat social. Els nous estils de vida i les trajectòries individuals en diferents moments del cicle vital generen comportaments de mobilitat fortament canviants i fragmentats, tant a curt com a llarg termini.

Com a conseqüència de les transformacions descrites, ha crescut en importància el valor del temps fora del treball mercantil. El temps familiar, el temps de la vida associativa i social, el temps lliure, el temps propi, constitueixen igualment identitats individuals i

col·lectives. La societat contemporània es troba, doncs, en un moment crític pel que fa a l'equilibri entre temps social i temps individual. L'expressió més evident del conflicte temporal contemporani es pot resumir en la demanda creixent de més temps per a un mateix i una part important d'aquest conflicte s'expressa, també, per una demanda creixent de major disponibilitat de temps familiar, que es concreta en una demanda de temps per "conciliar" vida laboral i familiar.

3. Tenim solucions?

Les polítiques urbanes del temps com a oportunitat per millorar l'harmonització social dels temps a les ciutats

La complexitat, l'abast i la dimensió del conflicte temporal tal i com l'he descrit requereix una actuació decidida en diversos fronts que permeti no només una millor harmonització dels temps socials a les ciutats, sinó també una redistribució més equitativa i justa del temps entre gèneres i que passa, indefugiblement, per transformacions de caràcter estructural en diversos àmbits de decisió política.

És evident que la gestió dels temps quotidians és un escenari d'actuació pública que depassa les competències, capacitats i possibilitats del govern local. Estem davant un escenari de decisió compartit per diferents àmbits de govern, que tenen competències específiques en algunes matèries, que configuren una arena de política públi-

ca multinivell en la qual es promouen distintes polítiques que incideixen en la gestió del temps (polítiques del temps en el treball, polítiques de conciliació en el treball, polítiques d'infraestructures i mobilitat, polítiques socials, polítiques familiars, polítiques urbanes del temps, entre altres).

El govern local no és l'únic àmbit de decisió política que intervé en la gestió dels temps quotidians. Altres nivells de govern (autonòmic, estatal, europeu) també defineixen les seves pròpies polítiques del temps, que incideixen i repercuteixen en els temps quotidians i en el règim de benestar local. Per tant, la gestió dels usos del temps en un territori és un procés que va més enllà del terme municipal. En el cas de les polítiques del temps definides al nivell europeu, estatal o autonòmic, estem davant d'un àmbit d'intervenció en què les administracions conserven de forma substancial el poder i la capacitat d'establir la regulació bàsica dels usos del temps (sobretot en política laboral, política social, política d'infraestructures i mobilitat). Per tant, la capacitat del govern local de promoure transformacions a gran escala i de caràcter estructural és limitada, tot i que serà rellevant, en la mesura que articuli una governança que permeti promoure processos emergents de debat i decisió en altres escales territorials.

En aquest sentit, les polítiques urbanes del temps comencen a adquirir importància, com en tot procés de governança urbana, quan són capaces

de situar en l'agenda local el conflicte temporal i la gestió del temps quotidià; quan esdevenen un instrument capaç d'interessar i integrar els diferents àmbits de govern i les forces econòmiques i socials d'un territori a l'entorn de la gestió del temps; quan poden facilitar mecanismes de diàleg i concertació social amb la finalitat de consensuar les bases d'una millor gestió dels usos del temps a les ciutats.

Des d'aquesta perspectiva, les polítiques urbanes del temps s'han de considerar com a polítiques públiques que promou el govern local per millorar l'organització dels temps quotidians, el benestar i la qualitat de vida a les ciutats. Des d'una perspectiva de gènere, les polítiques urbanes del temps són, doncs, un conjunt d'actuacions que promou el govern local amb la finalitat de garantir el dret a gaudir d'un temps propi, una major equitat de gènere i un major benestar quotidià.⁷

7. Cal referir-nos a les primeres anàlisis i propostes en matèria de política urbana del temps que promouen un grup de sociòlogues italianes. Hi destaquen els treballs de Balbo (1987 i 1991); Bimbi i Capecchi (1986) i Saraceno (1986 i 1987), que parteixen de la perspectiva de gènere i introdueixen el temps i la vida quotidiana com a concepte analític a partir del qual aproximar-se a l'estudi del benestar quotidià en l'àmbit local. El temps no només es considera una categoria d'anàlisi per al món laboral sinó que s'hi incorporen les nocions de temps de vida, de cura i de benestar quotidià. Les polítiques urbanes del temps es conceben originàriament des del reconeixement del dret al temps propi com un dret de ciutadania i s'orienten a donar suport i facilitar la vida quotidiana de les dones i dels homes, promovent una major igualtat en els usos del temps.

Les polítiques urbanes del temps emergeixen en aquest context de canvi social com a possibles instruments per gestionar els temps i els ritmes de les nostres ciutats. Són polítiques públiques que poden contribuir a construir ciutats més inclusives que facilitin uns usos dels temps i de l'espai urbà més equitatius i justos socialment. Aquest és un camp d'acció pública i d'experimentació força recent. El desplegament d'aquestes polítiques en l'àmbit local, significativament a Itàlia, França i Alemanya, ha evidenciat com el municipi pot esdevenir l'espai de proximitat idoni des del qual promoure una millor recomposició dels temps socials i oferir respostes més adequades a la diversitat, als conflictes i als nous reptes emergents vinculats als usos dels temps quotidians.⁸ El govern local pot tenir, doncs, un paper polític creixent a l'hora de promoure arenes de decisió des de les quals gestionar el conflicte temporal.

4. Per on començar? Incorporar la complexitat temporal i la perspectiva de gènere en les polítiques urbanes

Tradicionalment, la ciutat ha estat pensada i construïda des d'un model industrial que partia d'una ordenació de l'espai urbà segons les funcions, els usos i els ritmes urbans determinats per l'ocupació masculina en el mercat de treball. Aquest model ha suposat la separació històrica espai-temps entre la llar, el lloc de treball i els serveis i ha

penalitzat sobretot la població més dèbil del territori (les dones, els joves, la gent gran, els infants) en la mesura que ha determinat una organització espacial i funcional de la ciutat poc pensada des de la perspectiva de gènere i d'edat. En aquest sentit, tot i les transformacions socials apuntades en la identificació de les dimensions principals del conflicte temporal contemporani, la configuració de l'activitat econòmica i la planificació urbana es continua promovent des d'aquest model, la qual cosa genera una organització social del temps obsoleta. Com hem vist, les ciutats avui són molt més complexes i diverses. Ens calen noves aproximacions, nous models de gestió urbana que incorporin la gestió dels temps quotidians en la planificació i les polítiques urbanes, per fer front als reptes que planteja el canvi d'època a les ciutats.

Les anàlisis que introdueixen la perspectiva de gènere en els estudis de sociologia urbana han destacat la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere i la complexitat temporal en els processos de decisió de la política de planificació urbana. Les ciutats són els escenaris quotidians en què s'estableixen les relacions de gènere. Dones i homes expressen identitats i necessitats de temps diverses, determinades per l'edat, la procedència o l'ètnia, la condició física, la renda, la formació, entre altres factors, que interfereixen de manera no jeràrquica i que influeixen en les mateixes estructures temporals. Un millor ús del temps té a

veure necessàriament amb una millor utilització de l'espai urbà i del territori. La qualitat de vida depèn de l'organització i de l'ús que es fa dels temps i dels horaris —propis, dels altres, del lloc on es viu, dels serveis que s'utilitzen i de la ciutat en general. Com sostenen diversos autors com Boulin, Dommergues i Godard (2002) i Mückenberger (2007), la planificació temporal no es pot pensar de forma aïllada de la planificació espacial, i viceversa.

La incorporació de la gestió del temps en les polítiques urbanes constitueix, doncs, una aproximació transversal en la mesura que té en compte de forma integral les persones, els territoris i la diversitat de ritmes quotidians. Les preocupacions temporals dels ciutadans i les ciutadanes van més enllà dels problemes vinculats als horaris dels serveis, tot i la importància

8. L'anàlisi de les polítiques urbanes del temps ha tendit a guanyar espai com a camp d'investigació i experimentació propi fa pocs anys. L'anàlisi científica dels conflictes del temps a la ciutat té una trajectòria a Europa de tan sols vint anys. L'estudi de les polítiques urbanes del temps sorgeix a Itàlia a finals dels anys vuitanta del segle xx i posteriorment es difon a Alemanya, França i altres països europeus. En altres països occidentals, el debat i la reflexió a l'entorn d'aquestes polítiques són encara molt embrionaris, com subratllen Obadia (1997) i Mückenberger (2007). En el nostre context, les polítiques urbanes del temps són un camp d'anàlisi que es troba en una etapa incipient i exploratòria. Ha estat abordat inicialment des de la sociologia de la vida quotidiana, Torns (2003) i Moreno (2008), i també des de la ciència política i l'anàlisi de les polítiques públiques, Quintana (2008) i Subirats i Quintana (2006).

que aquests tenen a l'hora de facilitar l'organització quotidiana del temps. Cal també tenir en compte quins són els problemes d'accessibilitat a aquests serveis i, per tant, també quines són les pautes de mobilitat i les necessitats que manifesten diàriament els ciutadans i les ciutadanes.

Des d'aquesta perspectiva, és fonamental conèixer quins són els usos del temps dels ciutadans i les ciutadanes, per tal de dimensionar l'oferta de serveis i activitats; comprendre millor les lògiques del lleure per tal de dimensionar l'accés als equipaments culturals i esportius; entendre quines són les lògiques de la mobilitat i els problemes d'accessibilitat i les demandes vinculades als sistemes de transport; així com esbrinar quines són les demandes de la ciutadania referides als usos del temps dels serveis públics i privats a la ciutat.

Per tant, cal planificar l'espai urbà coneixent els usos del temps de la ciutadania i les demandes que hi estan vinculades, per tal de construir un espai proper i accessible en el dia a dia. Una aproximació temporal i quotidiana a la gestió de les ciutats se centrarà per tant, entre altres qüestions, en l'ocupació dels espais públics i les seves funcions al llarg del dia; en el comerç de proximitat; en l'accés als serveis de proximitat per a ciutadans i ciutadanes i famílies, com ara les llars d'infants, els espais de lleure per a infants fora de l'horari escolar, els centres d'atenció de persones dependents, entre altres. En aquest marc de treball, el desenvolupa-

ment de serveis comunitaris i de proximitat adreçats a ciutadans i ciutadanes i famílies, en horaris adaptats, apareix com un dels instruments clau per fer front a demandes temporals diverses.

Plantejades des d'aquesta perspectiva, les polítiques urbanes del temps poden esdevenir, doncs, l'instrument a partir del qual concretar aquest canvi de model urbà. En aquest sentit, hi ha tres principis, la garantia dels quals en igualtat de condicions per a tota la ciutadania expressa la nova orientació que cal donar als processos de gestió dels usos del temps: l'accessibilitat i la proximitat als serveis i la mobilitat en el territori.

a) Accessibilitat

Incorporar la gestió dels usos del temps en els processos de planificació i les polítiques urbanes promou ciutats més accessibles. La intervenció en aquest terreny se centra en la necessitat d'acordar els criteris d'accessibilitat horària als serveis i equipaments, tant si són de titularitat pública com privada, per garantir unes condicions iguals a tota la ciutadania. Incidir en la garantia de l'accessibilitat permet una major flexibilitat horària de serveis i equipaments, facilita una millor gestió quotidiana dels temps i permet una millor conciliació entre temps laborals, familiars i personals.

b) Proximitat

Incorporar la gestió dels usos del temps en els processos de planificació i les polítiques urbanes promou ciutats més

pròximes i d'escala més humana. El concepte de proximitat il·lustra aquest element clarament associat a la qualitat de vida urbana. La planificació dels serveis i equipaments en el territori ha de garantir una localització eficient en termes d'usos del temps quotidians. En aquest context, prenen rellevància els projectes d'escala microurbana en tant que és en l'espai de proximitat quotidiana —l'escola, els serveis de barri, les activitats vinculades al temps de lleure— on es construeixen les relacions socials que configuren una cohesió social i un sentiment de pertinença a la comunitat determinats. Intervencions rellevants en aquest terreny són aquelles que es configuren a l'entorn de la densificació i multiplicitat d'usos d'espais públics i equipaments; a l'entorn de camins peatonals tutelats per a infants, joves i gent gran, com també aquelles que incorporen en la construcció de l'espai públic sistemes que garanteixin la mobilitat en condicions de més seguretat per a la població més vulnerable.

c) Mobilitat

Finalment, garantir els temps per a la mobilitat quotidiana esdevé un camp d'intervenció central de les polítiques urbanes del temps. En aquest cas la finalitat principal és garantir l'accés a sistemes de transport públic per a tothom, racionalitzar els fluxos de moviment en el territori per evitar la sincronia en hores punta i cercar una certa sincronització entre els horaris del transport públic i els serveis que

faciliti una millor harmonització entre els horaris escolars, laborals i familiars.

5. Quins són els àmbits d'intervenció per a les polítiques urbanes del temps?

El model de planificació urbana que incorpora la gestió dels usos del temps des d'una perspectiva de gènere s'articula, com he assenyalat, a partir de la garantia dels principis d'accessibilitat i proximitat als serveis i la mobilitat en el territori, en igualtat de condicions per a tota la ciutadania. Ens cal, però, fer un pas més enllà i identificar els àmbits d'intervenció en què es pot concretar la política urbana del temps. En aquest sentit, partint dels treballs de Belloni i Bimbi (1997) i de la recerca desenvolupada, es poden identificar sis camps d'actuació preferents.

a) Redefinició de serveis i usos d'equipaments municipals

En primer lloc, la redefinició dels serveis municipals i els usos dels equipaments municipals. En aquest terreny, les intervencions poden tenir diferents objectius: promoure una ampliació horària dels serveis i equipaments per adaptar l'oferta a la demanda; modificar els horaris d'obertura i tancament dels serveis i equipaments per respondre millor a les necessitats ciutadanes, o bé establir nous usos per a equipaments municipals. En general, estem davant de microintervencions o experiències-pilot que es posen en marxa en determinats barris amb la finalitat

d'extendre-les al conjunt de la ciutat si els resultats es consideren òptims. Aquest és el cas, per exemple, d'actuacions adreçades a garantir l'obertura d'escoles i patis fora de l'horari escolar; la reconversió d'aules d'escoles primàries en aules d'adults al vespre, la creació d'espais polivalents per a diferents usos ciutadans, entre d'altres.

Igualment, en aquest terreny d'intervenció, també es pot considerar una altra categoria d'actuacions més orientada a facilitar temps i informació a ciutadans residents, a usuaris de la ciutat i a turistes. Aquest és el cas dels serveis per Internet o per telèfon que tenen com a finalitat facilitar informació sobre horaris i serveis de la ciutat i agilitar la gestió dels tràmits municipals, així com els serveis d'informació avançats de nova generació que utilitzen les noves tecnologies.

b) Transport i mobilitat

Un segon àmbit d'intervenció és el de la mobilitat accessible i segura. Com ja s'ha apuntat, les actuacions de la política urbana del temps en aquest terreny tenen com a finalitat millorar l'accessibilitat física del territori urbà, facilitar vies de comunicació i promoure l'ús del transport públic. En aquest terreny, la rigidesa de l'oferta del transport col·lectiu, ja sigui pels horaris o pels recorreguts, contrasta amb una demanda flexible dels ciutadans, en funció del seu sexe i edat, que es manifesta en totes les hores del dia. El vespre i la nit i els dies i períodes festius

esdevenen noves fronteres en les quals els habitants residents i els temporals demanen, cada vegada més, serveis oberts i accessibles mitjançant el transport col·lectiu. Per a alguns ciutadans (infants, gent gran, adults amb problemes de mobilitat, dones i homes amb infants) l'accessibilitat a l'estructura de mobilitat, amb garanties de seguretat, són condicions per freqüentar l'espai públic i garantir la igualtat en l'ús del temps. En aquest àmbit d'intervenció, que posa en relació els usos del temps i la mobilitat, cada vegada adquireixen més rellevància i prenen forma iniciatives que tenen com a finalitat projectar, en la petita escala del barri de residència, la requalificació arquitectònica i la disponibilitat de l'espai públic.

c) Serveis a les famílies

Un tercer àmbit d'intervenció és el dels serveis a les famílies. Aquest és un camp d'intervenció pública en el qual, des de la perspectiva dels usos del temps, s'està promovent una major innovació. Constitueix, alhora, un dels reptes principals. Aquest terreny, que se situa en un espai d'intersecció amb les polítiques familiars i les polítiques socials i de cura, es concreta en la intervenció municipal per garantir una millor oferta de serveis públics de proximitat a les persones i les famílies (ludoteques infantils, casals per a la família, centres de dia, programes de temps compartit gent gran-joves en són, entre d'altres, exemples concrets). Aquestes intervencions, que es promouen en l'àmbit de

les polítiques de serveis a les persones, incorporen clarament la dimensió temporal, la perspectiva de gènere i de cicle de vida i cerquen facilitar un millor equilibri entre el temps laboral, familiar i personal.

d) Processos de participació i concertació social

En quart lloc, els processos de participació i concertació social constitueixen, igualment, un àmbit d'intervenció possible i necessari de la política urbana del temps. Aquests processos tenen com a finalitat facilitar la concertació i el diàleg social per pal·liar el conflicte temporal. En aquest cas les polítiques urbanes dels temps es decideixen mitjançant processos de participació en què hi són actius els diversos actors de la ciutat: actors institucionals, públics, privats, socials i veïnals. Un exemple el podem trobar en l'àmbit dels horaris comercials a la ciutat. L'Ajuntament pot posar en marxa un procés de diàleg i concertació entre els actors per cercar possibles mesures que facilitin l'harmonització dels usos del temps en aquest sector d'activitat. Es tracta de cercar el màxim consens possible per tal d'atendre les necessitats quotidianes d'usos del temps i oferir les millors respostes a una demanda social d'ampliació horària dels espais comercials privats.

e) Conciliació entre temps laboral, temps familiar i temps personal

La política urbana del temps també pot promoure intervencions en el camp

de la conciliació entre temps laboral, temps familiar i temps personal. En el marc de les polítiques d'ocupació, els ajuntaments promouen polítiques de conciliació internes per als treballadors i les treballadores municipals. Però també poden esdevenir, des de la lògica de la governança local, els promotors de la conciliació en el món de l'empresa tenint en compte que aquestes intervencions afavoreixen el conjunt de la ciutat. En aquest terreny, són molts els ajuntaments que cada vegada més, des dels serveis de promoció econòmica i ocupació, impulsen polítiques de sensibilització en els entorns empresarials, impulsen i faciliten instruments per a la definició de polítiques de conciliació o ajuden en l'elaboració de plans d'igualtat a les empreses. La intervenció del govern local cerca en aquest terreny construir entorns favorables a la igualtat d'oportunitats, al desenvolupament de l'ocupació femenina i a una millor oferta de serveis per a les famílies en el territori per facilitar els processos de conciliació.

f) Planificació de l'espai urbà

Finalment, en sisè lloc, la incorporació de la gestió dels usos del temps en els processos de planificació de l'espai urbà constitueix, també, un àmbit d'intervenció de la política urbana del temps. En aquest cas, es posen en marxa processos de participació social acotats i amb finalitats molt concretes. Generalment són processos de planifi-

cació urbana que tenen com a objectiu principal repensar els serveis i equipaments que s'ofereixen en un barri, districte urbà o territori determinats o bé processos de planificació urbana *ex novo* que incorporen la dimensió dels usos del temps en el disseny i la ubicació de nous serveis i equipaments. En tots els casos apuntats és essencial utilitzar instruments de diagnòstic temporal participativa per conèixer els usos dels temps i l'espai i les necessitats temporals quotidianes que expressa la ciutadania en funció del seu sexe, la seva edat, la seva procedència o ètnia o el seu barri de residència.

5. Els reptes de les polítiques urbanes del temps

Tal i com he apuntat, el govern local està promovent polítiques urbanes del temps des de perspectives diverses, en diferents àmbits d'intervenció i amb objectius i instruments heterogenis. Es detecten mesures per introduir una major flexibilitat horària en diversos àmbits (laboral, comercial, serveis, transport i administració) en funció de les variacions del ritme de la vida social i de les necessitats de la població. Hi ha propostes que incideixen en diferents nivells d'activitat: des de l'actuació a les escoles (per exemple introduint horaris intensius, una major flexibilitat, o activitats extraescolars), fins a intervencions que cerquen una major flexibilitat horària en el mercat de treball per facilitar una major autoorganització dels temps.

A Catalunya, un nombre reduït de municipis ha posat en marxa actuacions específiques i comencen a donar forma i a dotar de contingut la seva pròpia política urbana del temps. És rellevant, en aquest sentit, l'experiència de la ciutat de Barcelona i els processos que ha iniciat en els darrers anys, així com les actuacions que comencen a promoure alguns municipis de l'àmbit metropolità.⁹ Però cal subratllar que tots els municipis, formalitzin o no la seva política urbana del temps, estan gestionant el conflicte temporal i els usos dels temps de la ciutadania. En aquest sentit, l'anàlisi de les intervencions en curs mostra com ens trobem davant de polítiques públiques diverses, amb caràcter flexible i transversal.

9. Destaquen, en aquest sentit, les experiències en curs a Sant Boi de Llobregat i a Terrassa.

El que és rellevant destacar és el fet que la política urbana del temps pot tenir un caràcter transformador. Segons quina orientació tingui pot esdevenir una política de caràcter sectorial i subsidiària, centrada en la gestió dels horaris dels serveis de la ciutat o en els serveis d'informació ciutadana, cercant més l'eficiència urbana. Però si parteix d'una perspectiva de gènere, es pot configurar com a política pública de caràcter estructurador, en la mesura que promourà una intervenció global en els usos del temps de la ciutat i incorporarà la seva gestió en els processos de planificació i les polítiques urbanes. La finalitat d'aquestes intervencions serà garantir uns usos del temps quotidians més justos i equitatius socialment. Des d'aquesta perspectiva d'intervenció, el que em sembla més rellevant, innovador i transformador és la capacitat que pot tenir la políti-

ca urbana del temps de reconèixer i atorgar valor al temps quotidià com a mesura de la qualitat de vida dels habitants d'una ciutat. La política urbana del temps es pot concretar en intervencions que siguin capaces d'integrar en la gestió del territori l'esfera de la vida privada i de la família al costat de l'esfera pública del treball i de l'empresa. Igualment, en donar valor a les pràctiques de la vida quotidiana de les dones i dels homes, de les col·lectivitats i dels actors públics i privats, integra en la ciutat construïda objectius individuals i socials per fer ciutats més habitables i d'escala humana. En aquest sentit, un dels reptes principals de la política urbana del temps és, sens dubte, posar en relació la petita escala de la pràctica quotidiana de proximitat amb la gran escala de la planificació urbana i la mobilitat en el territori, tot responnent a criteris d'equitat social. 🔑

Referències bibliogràfiques

- BALBO, Laura (1987). *Time to care: politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli.
- (1991). *Tempi di vita. Studi e proposte per cambiarli*. Milà: Feltrinelli.
- BAUMAN, Zygmunt (2001). *The Individualized Society*. Londres: Polity Press. Blackwell Publications.
- (2002). *Society under Siege*. Londres: Polity Press. Blackwell Publications.
- BECK, Ulrich (1992). *Risk Society*. Londres: Sage.
- BECK, Ulrich; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth (2003). *La individualización. El individualismo institucionalizado y sus consecuencias sociales y políticas*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- BELLONI, M. Carmen; BIMBI, Franca (coords.) (1997). *Microfísica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. Milà: Franco Angeli.
- BIMBI, Franca; CAPECCHI, Vittorio (1986). *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: Franco Angeli.
- BOULIN, Jean-Yves; DOMMERMES, Pierre; GODARD, Francis (2002). *La nouvelle aire du temps. Réflexions et expériences de politiques temporales en France*. La Tour d'Aigües: Datar - Éditions de l'Aube.
- BOULIN, Jean-Yves; MÜCKENBERGER, Ulrich (2002). *La ville a mille temps. Les politiques des temps de la ville en France et en Europe*. La Tour d'Aigües: Datar - Éditions de l'Aube.
- CARRASCO, Cristina; ALABART, Anna; COCO, Andrés; DOMÍNGUEZ, Màrius; MARTÍNEZ, Àngels; MAYORDOMO, Maribel; RECIO, Albert; SERRANO, Mònica (2003). *Trabajo, tiempo y flexibilidad: una cuestión de género*. Serie Estudios, núm. 78. Madrid: Instituto de la Mujer.
- CEA D'ANCONA, María Àngeles (2007). *La deriva del cambio familiar. Hacia formas de convivencia más abiertas y democráticas*. Madrid: CIS.
- DURAN, María Àngeles (2004). *Estudio sobre el uso del tiempo en la vida cotidiana*. Madrid: Fundación BBVA.
- FERNÁNDEZ CORDÓN, Juan Antonio; TOBÍO, Constanza (2005). *Conciliar las responsabilidades familiares y laborales: políticas y prácticas sociales*. Madrid: Fundación Alternativas.
- HOCHSCHILD, Arlie Russell (1989). *The second shift: working parents and the revolution at home*. Nova York: Avon Books.
- HERVÉ, Edmond (2001). *Rapport Temps des Villes*. París: Secretaria d'Estat dels Drets de les Dones i Ministeri Delegat de la Ciutat.
- LAÏDI, Zaki (1997). *Le temps mondiale*. París: Éditions Complexe.
- MANDICH, Giuliana (2005). "I ritmi del presente". A: CRESPI, Franco. *Tempo vola. L'esperienza del tempo nella società contemporanea*. Bolonya: Il Mulino Ricerca.
- MIRALLES-GUASCH, Carme (2006). *Usos del temps i mobilitat*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria Nous Usos del Temps.
- MORENO, Sara (2008). "Les polítiques dels temps a Europa: un calaix de sastre?". A: DE LA FUENTE, Maria (coord.). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- MÜCKENBERGER, Ulrich (2007). *Metronomo de la vida cotidiana. Prácticas del tiempo de la ciudad en Europa*. Somonte-Cenero (Gijón): Ediciones Trea.
- NOWOTNY, Helga (1992). *Le temps à soi: genèse et structuration d'un sentiment du temps*. París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- OBADIA, Alain (ed.) (1997). *Entreprendre la ville: nouvelles temporalités, nouveaux services*. La Tour d'Aigües: Datar - Éditions de l'Aube.
- QUINTANA, Imma (2008). "Les polítiques locals dels temps a Catalunya" A: DE LA FUENTE, Maria (coord.). *Polítiques locals dels temps. Gènere, ciutat i benestar quotidià*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- SARACENO, Chiara (1986). "Uomini e donne nella vita quotidiana. Ovvero, per una analisi delle strutture di sesso della vita quotidiana". A: BIMBI, Franca, CAPECCHI, Vittorio. *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: Franco Angeli.
- (1987). "Le politiche del ciclo di vita". A: BALBO, Laura (ed.). *Time to care: politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli.
- SUBIRATS, Joan; QUINTANA, Imma (2006). "Políticas de tiempo y ciudad". A: FUNDACIÓN ENCUENTRO (ed.). *Informe España 2006. Una interpretación de su realidad social*. Madrid: Fundación Encuentro.
- TOBÍO, Constanza (2001). "Working and Mothering. Women's strategies in Spain". *European Societies*, núm. 3, p. 339-371.
- TORNS, Teresa (2003). *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*. Barcelona: Quaderns de la Fundació Nous Horitzons.
- TORNS, Teresa (2007). "El tiempo de trabajo y las relaciones de género: las dificultades de un cambio ineludible". A: PRIETO, Carlos. *Trabajo, género y tiempo social*. Madrid: Editorial Complutense.
- TORNS, Teresa; BORRAS, Vicens; MORENO, Sara; RECIO, Albert (2006). *Les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Regidoria Nous Usos Socials del Temps.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar; PARELLA, Sonia; RECIO, Carolina (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Col·lecció Estudis. Barcelona: Institut Català de les Dones.